

Назарук І. В.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

ПОЕМА «СЕРЦЕ МАТЕРІ» В ЗАГАЛЬНІЙ ПАНОРАМІ ХУДОЖНЬОГО СВІТУ КОСТЯ ШИШКА

У статті проаналізовано поему Костя Шишка «Серце матері». Твір написаний у 1965 році (пролог – у 1991 році), саме в сумнозвісний період, відомий численними каральними заходами та репресіями проти національно свідомої української інтелігенції. Досить тривалий час він не публікувався. Уперше з'явився в 1990 році в першому номері часопису «Вільна думка», а згодом – у збірці «Пісня дощу», виданій 2001 року.

Вказано на символічний підтекст назви поеми, адже митець матір'ю називає власне Батьківщину, в серці якої ятряться рани, завдані найрізноманітнішими суспільними процесами й обставинами.

Пролог сконцентровано навколо найбільш важливих питань, що, на думку автора, турбують його співвітчизників (примусова русифікація; таврування запроданців, тих, хто відрікається від свого народу; вульгаризація культури; екологічна проблема та інші).

Зосереджено увагу на ідейно-проблематичному спрямуванні кожної із чотирьох частин твору (викриття сутності лжепатріотизму, а також суттєвих вад і недоліків тогочасного суспільства, процеси урбанізації, втрата інтелігенцією свого творчого стилю, засудження митців-епігонів тощо). Відтак розглянуто такі наскрізні мотиви поеми «Серце матері», як пригнічення національного духу українців, хвилювання за долю рідного краю. Зосереджено увагу на четвертій частині поеми, де автор утверджує найголовнішу з ідей – існування українського народу як нації. І це в період тоталітарного режиму і придушення будь-яких сміливих поривань свідомих громадян. Митець постає перед читачем безкомпромісною та патріотично налаштованою особистістю, чим подає гідний приклад для наслідування.

Проаналізовано образну систему твору, художні засоби, вказано на прозорі ремінісценції з поетичних рядків таких митців, як Тарас Григорович Шевченко та Леся Українка.

Підкреслено значний вплив поеми на подальшу творчість та життєвий шлях Костя Шишка. Оскільки певні фрагменти «Серця матері» стали вагомою підставою для звинувачення поета, його виключили з партії та звільнили з роботи, позбавивши, таким чином, і можливості публікуватися, спілкуватися з українським читачем.

Ключові слова: *поема, ліричний герой, мотив, образ, Кость Шишко.*

Постановка проблеми. Творчість волинського шістдесятника Костя Шишка надзвичайно багата та розмаїта. Десятиліттями митець перебував на маргінесах літературного життя. І якщо сьогодні можемо віднайти кілька літературознавчих розвідок, у яких досліджено особливості його поетичних творів, то спроб комплексної характеристики поем і досі немає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означена проблема не була предметом літературознавчих студій, а тому наша стаття є першою спробою такого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Справжнім криком душі митця за утиски народу, за знищення культури, мови постає твір «Серце матері». Уперше він був надрукований у грудні 1990 року в першому номері «Вільної думки», а вже через

одинадцять років увійшов до збірки «Пісня дощу». Написана поема в січні-березні 1965 року, пролог – у 1991 році.

Так про неї писав Олександр Рисак: «Певно, не так уже й багато знайдемо в європейській поезії взірців, подібних до поетового «Серця матері» – зболеного, щемного, потужно вибухового протесту проти національного приниження і фарисейства, проти наруги зайд над національними святинами – історією, мовою, вірою» [2, с. 4].

Анатолій Свідзинський також схвально відгукувався: «І, нарешті, гребля прорвалася: поезія, схвильована, ламана, переривчаста, зовнішньо хаотична, а все ж підкорена глибинній логіці почуттів, заволала скаргами і прокльонами. Це поема вражаючої сили» [2, с. 24].

Поєма позначена глибоким драматизмом. І справа не лише в сюжеті та ідейно-проблематичному спрямуванні, а й у тому, який вплив вона мала на подальшу долю митця. Адже з великим надрином і досить гучно в 1965 році пролунали слова:

Ми ж не підпільна організація.

Ми – нація!

Ми – все ж таки нація! [4, с. 231].

Проголосити цей постулат та відстоювати власні переконання в той час міг лише справжній патріот, безстрашний митець, якому болить доля рідного народу. Ці рядки послужили й підставою для обвинувачення в так званому «буржуазному націоналізмі». Як уже відомо, поета виключили з партії, звільнили з роботи та заборонили публікуватися. Під час судового засідання у його справі слідчий зачитував окремі фрагменти із поеми «Серце матері», використовуючи їх в обвинувачуванні.

Назва твору – символічна. Матір'ю Кость Шишко називає Батьківщину та розповідає про рани, завдані її серцю, тобто про ті процеси, які відбуваються в суспільному житті та мають найбільший вплив на життя його співвітчизників.

Поєма складається із чотирьох частин та невеликого прологу, побудованого за принципом семантико-синтаксичного паралелізму. Саме в ньому акумульовано щем та біль материнського серця, у якому візуалізуються численні рани:

У ньому ятрається сім ран :

що перша – то від багнета

тотальної русифікації,

що друга – від наркологічного
шприця самозабуття та зречення,

що третя – завдана обухом м'ясоруба,
котрий оббирає Україну, лишаючи аборигенам
лише роги та ратиці,

а четверта – проштрикнута шпилькою
вulgаризації культури,

а п'ята – серпом оскоплення

та відкорінювання хлібороба

від землі та осмисленої праці,

ще й шоста – жалом блюзнірства

доморощених лакуз,

та сьома – тисячосічним мечем Чорнобиля,

котрий вразив нас і вражатиме

нашу будучину [4, с. 214].

Автор виступає проти примусової русифікації в усіх сферах суспільного життя, засуджує тих, хто відрікається від свого народу та держави. У завуальованій формі вказує на репресивні методи. За допомогою метафор Кость Шишко

розкриває перед читачем суть тодішньої системи, яка завдає страшного удару в серце матері України «... обухом м'ясоруба, котрий оббирає Україну, лишаючи аборигенам лише роги та ратиці». Не менш болючими є й рани від «наркологічного шприця самозабуття та знищення» та «шпильки вulgаризації культури». Згадує Кость Шишко і про колективізацію, від якої постраждали мільйони селян-господарів. Вибудовуючи розлогий метафоричний образ, автор не випадково згадує про серп – споконвічне знаряддя праці сільських людей. Однак цього разу серп використано не за призначенням, його місія сумна і трагічна водночас – «оскоплення та відкорінювання хлібороба від Землі та осмисленої праці». Сьома рана у серці матері України – Чорнобиль. Митець розумів про загрозу, яку несе людству атом, ще задовго до трагедії на Чорнобильській АЕС. Його слова, певною мірою, виявилися пророчими. Адже «тисячосічний меч Чорнобиля» вразив «нас і нашу будучину» через 21 рік після написання поеми.

Від прологу Кость Шишко переходить до подальших роздумів про долю України, вказуючи, як проймає біль від завданих ран серце рідної Батьківщини.

Так, у першій частині поеми герой розмірковує над людським буттям, зауважуючи, що самотньо у світі тим, чиє серце любов'ю не обігріте. Йому стає зрозумілим, що життя не таке безхмарне й обіцяного покращення не варто очікувати. Риторичні запитання «Де ж? / Де ж у твоїх очах обіцяне літо? / Де чистий ставок / і тихий садок? / Де радісний дощ зірок, / що об ночі асфальт / розбивається блиском?» [4, с. 215]. Ще більше підкреслює трагізм описаної ситуації анафора «близько»: «Близько... / Так близько лунають кроки. / ... Близько підходить хтось / сизоокий» [4, с. 215]. Та й каральна репресивна система не знає спокою. Людина, немов непотрібна комаха, яка нездатна чинити опір: «Що за доля лиха – / заблукала блоха на краю кожуха» [4, с. 215].

Фольклорний образ крука, що символізує смуток, журбу, а іноді навіть і смерть, розкриває увесь трагізм особистості, яка потрапила під жорна утисків і придушення: «Тільки круки, / кричуть круки, / чорні круки» [4, с. 217].

Автор викриває і лжепатріотів: «Сором, / актори! / Корчитесь в муках уявних?» [4, с. 218], дістається й тим, хто піддався русифікації: «У тебе якась незрозуміла мова, / слово, / немов у сарафан, убране. / Кохана! / Наша ненька не так говорила...» [4, с. 219]. Докором звучать слова «Ти не впізнала, / хто за тебе вмирав на списках синього

жально? / Конвалій і неба / невже ж то не треба / для тебе?» [4, с. 219]. Однак доки у світі є люди, для яких «Доля ж – / котом упіймана мишка: / служба і ліжка, / й до ліжка / красномовності трішки / та смішків» [4, с. 220], особливих змін чекати не варто. Про таких людей говорить автор, розмірковуючи і над перекотиполем, яке без жалю покидає свій край та рухається за вітром. Йому протиставляється дуб-нелинь, який здатний витримати будь-яку бурю. До останніх належить і ліричний персонаж, який, на відміну від інших, завжди шануватиме рідне слово:

Нестиму
в серці Її!
Невгасимо ж
Її і тебе я кохаю.
Знаю!
Єством усім знаю,
Коли б ви так кохали,
мали б Її
від роду нам дану [4, с. 221].

Щоб достукатися до совісті співвітчизників, Кость Шишко вдається до алегорії, використовуючи легенду про вдову Марію та її дітей: «Ген, де / гори предвічні синіють, / вдова Марія / жила-поживала. // Мала / двох синочків і дочку / у хаті, що на горбочку, / у вишневому садочку, / і лиха-біди не знала» [4, с. 222]. Частково маємо тут і очевидний перегук із віршем Лесі Українки: «На зеленому горбочку, / У вишневому садочку, / Притулилася хатинка, / Мов маленькая дитинка / Стиха вийшла виглядати, / Чи не вийде її мати» [1, с. 66].

Невипадково поет наділяє матір біблійним ім'ям. Це образ багатостраждальної матері України. Доля жінки трагічна, насамперед, через поведінку її дітей, яку ототожнено з поведінкою інтелігенції. Особливо читача вражають дії молодшого сина, на якого мати поклала останні надії: «Він собі плакав тихенько... / ...Боявся боронити неньку/ стареньку. / Боявся, боявся – / при зайдах / в наймах / зостався...» [4, с. 223].

Риторичним запитанням у творі звучить: «Чому ж ми не маєм нічого свого?» [4, с. 223]. Проте Кость Шишко ще сподівається на прихід свідомого покоління, яке зможе змінити життя в країні: «Де ж / прийдешнього покоління / неялове насіння?» [4, с. 224].

У другій частині поеми митець розмірковує над вульгаризацією культури. Його непокоїть процес урбанізації, недоречне запозичення та використання елементів інших культур, втрата інтелігенцією свого творчого стилю, парадоксальне

наслідування попередників. Картину підсилюють метафоричний образ «кам'яних лишаїв міст», булгаківської Маргарити, а також безвільної юрби, яку митець справедливо називає стадом.

Костянтин Шишко засуджує митців-епігонів, які не мають особистого творчого стержня, а лише бездумно копіюють. Адже чуже для них – неповторне, рідне, вони запозичують чужу культуру, запроваджують її у суспільне життя, повністю нівелюючи усе власне:

Ми – епігони!
Ми – епігони!
Нас тисячі!
Нас мільйони!
Нам нема міри!
Ми вирвем усе неповторне,
Несхоже.
Ми можем.
Стандартними мозок напхаєм думками
[4, с. 226].

Той, хто не підтримує таких «митців», – їх найперший ворог, який заслуговує смерті: «...Об камінь / усіх, хто не хоче, / та інших! / Вішать! / Вішать!» [4, с. 226]. Незважаючи на те, що такі «творчі» особистості впевнені у своїй перемозі, їх очікує неминуча поразка. Крім того, автор засуджує тих, хто зробив мистецтво «низькопробним» та використовує свій дар виключно для заробітку: «Із саксофону / слимаком виповз лабух» [4, с. 225].

У третій частині твору «Серце матері» помітні перегуки із творами Тараса Шевченка «Сон» («У всякого своя доля...»), «Кавказ», «Гайдамаки». Кость Шишко описує тогочасне суспільство, викриваючи усі його недоліки та вади. У властивій йому іронічній манері автор зазначає:

Ми ж – гуманісти.
Шана нам!
Одного витягнем з лайна,
а в демагогії утопим двісті...
Ми чисті.
Слова любові,
як мед,
в нас капають із уст [4, с. 227].
Маємо тут очевидні ремінісценції з Тараса Шевченка:
Той мурує, той руйнує,
Той неситим оком
За край світа зазирає
чи нема країни,
Щоб загарбать із собою
взять у домовину [3, с. 113].

Костянтин Шишко також згадує і про Сибір, звідкіля чується «скелетів хруст» і «тюрем мури»

[4, с. 227]. Проте сучасники митця цього не бачать, або ж не хочуть бачити. Перегук із творчістю Тараса Шевченка простежуємо і в інших фрагментах цього розділу поеми: «Як світити, / ми й сонцю накажем. / Аякже, аякже!» [4, с. 228] і «До нас в науку! Ми навчим, / Почому хліб і сіль почім?... чом ви нам платить за сонце не повинні» [3, с. 162], а також: «Та встане воно / червоно / вранці – / вибухнуть протуберанці, / і повстанці / візьмуть в руки вила...» [4, с. 228] та Шевченкове «Задзвонили в усі дзвони, / по всій Україні; / закричали гайдамаки: «Гине шляхта, гине!»» [3, с. 59].

Костю Шишку щемить серце за долю рідної Батьківщини, про яку всі забувають. У творі простежуються мотиви суспільного безпам'ятства, пригнічення національного духу українців. Жаклива парадоксальність тогочасної доби навіть наштовхує на роздуми, а чи існувала взагалі колись така країна. Саме тому таким невимовним боєм та розпукою пронизані рядки:

Україна?

А де й коли була така країна?

І хто про неї знає?

Її немає!

Її немає!

Не було й немає.

І навіщо їй справді бути? [4, с. 227].

Із чітко вираженою іронією митець хвилюється за подальшу долю рідного краю. Однак українці існують як народ, як окрема нація, про що йдеться у четвертій частині поеми.

Ознайомившись з останніми рядками твору, читач не може не оцінити сміливості автора як громадянина та справжнього патріота, адже, живучи в період знищення всього українського та придушення будь-яких поривань значної частини інтелігенції, митець не побоявся написати слова, що абсолютно протирічили пануючим на той час ідеям тоталітарної системи. Костянтин Шишко порушує питання, яке стало головною думкою поеми, – утвердження українців як нації і донесення цього постулату до свідомості громадян: «Ми ж не підпільна організація, / Ми – нація! Ми – все ж таки нація!» [4, с. 231].

Цей розділ поеми, написаний у формі діалогу з пам'ятником Тараса Григоровича Шевченка, який цікавиться долею рідного краю та життям нащадків. Проте під час розмови останній «... гранітні зморщив брови, / схилив чоло в зажурі» [4, с. 229]. Кобзар постає і зажуреним, і розгніваним водночас: «Дурень, дурень! / Навіщо серце я скришив / об душі з каменю глухого? / І для кого? / Задля кого? Для вбогим духом і рабів! / А я любив вас, недолугі! / Я вас любив, / покірні розторопні

слуги / своїх лукавих хазяїв!» [4, с. 229]. Його непокоїть, що нащадки зовсім не дбають про свій народ, із глибоким боєм та, подекуди, сарказмом звучать слова: «... не переінакшу / вашу непотрібну вдачу, / і не бачу, / куди вже далі вас вести, / які мости / вам будувати...» [4, с. 230].

Ремінісценції із твору Тараса Шевченка «І мертвим, і живим, і ненародженим...» ще більше увиразнюють і поглиблюють нелегке становище народу: «Хай вам судом / минуле ваше буде! / Ех, паскуди! / Невже повсюди / потрібно суду» [4, с. 230] та «Схаменіться! Будьте люди, / Бо лихо вам буде...» [3, с. 164], а також: «Покірні, розторопні слуги / своїх лукавих хазяїв» [4, с. 229] і «Раби, подножки, грязь Москви» [3, с. 166].

Використовуючи перифраз «Не хазяї своєї хати» (порівняймо в Тараса Шевченка «В своїй хаті своя правда і сила, і воля» [3, с. 164]), Кость Шишко засуджує тих, хто не дбає про власну державу, хто піддається впливу суспільства, а не відстоює своє власне, рідне, українське. Однак він не втрачає надії, що «...можливо, ми когось і збудим, / І з ваших душ сірої глини / виліпим образ Її... / України? / Так! / України!» [4, с. 230–231]. Це й дозволяє поетові завершити твір оптимістично. Він з гордістю та піднесеним настроєм проголошує на весь світ: «Ми – нація! / Ми – все ж таки нація!» [4, с. 231].

Пригадаймо, що навіть виступаючи на зборах первинної партійної організації Волинського обкому ЛКСМУ від 20 вересня 1965 року, де розглядали питання про антирадянські прояви в національному питанні комуніста Шишка К.Т., поет залишався вірним своїм принципам щодо незалежності країни і пригадав одну з розмов: «У нас були такі балачки. В Африканських країнах, мовляв, не було ніякої надії стати незалежними. Лише коли вони на повний голос заявили про себе з допомогою націоналістичного руху, це допомогло їм визволитись. Отже, висновок: піднімаючи національне питання, ми зможемо добитись самостійності України» [4, с. 240–241].

Як наслідок, ще за життя митця Україна таки стала незалежною державою (і це був для нього чи не найкращий подарунок долі), яка, однак, так і не змогла дати поетові належних засобів для існування, поцінування таланту та визнання.

Висновки і пропозиції. Поема «Серце матері» займає, на наш погляд, чи не найголовніше місце серед безлічі інших зразків розмаїтої спадщини Костя Шишка. У ній майстерно відображено особливості доби та пріоритетні засади митця, який завжди залишався вірним своїм поглядам і переконанням, вболіваючи за щасливу долю рідної України.

Список літератури:

1. Леся Українка. Горить моє серце: вірші та поеми / передм. Т. Сергійчука. Київ : ВАТ «Видавництво «Київська правда», 2006. 464 с.
2. Сивий бард осінньої печалі: літературно-критичні статті, есеї про творчість поета Костя Шишка / упоряд. : Віктор Зубович, Сергій Цюриць, Анатолій Якубюк. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2005. 128 с.
3. Шевченко Т.Г. Кобзар. Харків : Школа, 2014. 352 с.
4. Шишко К. Пісня дощу: вибране з неопублікованого. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2001. 256 с.

**Nazaruk I. V. THE POEM “MOTHER’S HEART”
IN A COMMON PERSPECTIVE OF KOST SHYSHKO’S ARTISTIC WORLD**

In the following article the poem “Mother’s Heart” written by Kost Shyshko was analyzed. The composition was written in 1965 (prologue – in 1991), during the tragical period, known for numerous punitive actions and repressions against the nationally minded Ukrainian society. It had not been published for a long time. For the first time, it appeared in 1990 in the first issue of Free Thought Magazine, and later in the collection The Rain Song which was published in 2001.

The name of the poem indicates the symbolic undertone since the author calls the Motherland his mother in the heart of which are wounds inflicted with various social processes and circumstances.

The prologue is focused on many important issues which, in author’s opinion, are major concerns of his fellow countrymen (compulsory Russification; branding of betrayers, those who renounce their people; vulgarization of culture; environmental problem and others).

The attention is riveted on ideologic and problematic direction of each of four parts (exposing the essence of fake patriotism, as well as the major faults and weaknesses of the contemporary society, the processes of urbanization, the loss of the intellectuals’ creative style, conviction of epigone writers, etc.). Therefore, the following cross-cutting issues of the poem “Mother’s Heart”, such as the suppression of the national spirit of Ukrainians, excitement for the fate of their native land, are considered. The primary focus is on the fourth part of the poem where the author states the most important of the ideas – the existence of the Ukrainian people as a nation. And this was done during the period of totalitarian regime and suppression of any bold impulses of conscious citizens. The writer appears before the readers as an uncompromising and patriotic personality, which provides a good example to follow.

The composition imagery as well as art devices were analyzed, the transparent reminiscences from the poetic lines of such writers as Taras Shevchenko and Lesia Ukrainka were highlighted.

The significant influence of the poem on further career and life’s journey of Kost Shyshko has been emphasized. Since certain fragments of “Mother’s Heart” became a good reason for accusing the poet, he was expelled from the party and dismissed, thus he lost all the possibilities to publish and communicate with the Ukrainian reader.

Key words: poem, lyric hero, motive, image, Kost Shyshko.